

Sovyet Dönemi ve Sonrası Özbek Edebiyatında ‘Basmacılık’ Konusu

Selahittin TOLKUN¹

Özet

Çarlık Rusyasının hâkimiyetinden kısmen de olsa kurtulan Türkistan Türklüğünün Sovyetler Birliği örtüsü altında Rusya tarafından ikinci defa işgali esnasında, bu işgale direnen milli kuvvetlerini ifade ederken karalamak amacıyla Özbek Türkçesinde “eşkiya, haydut, asi” anlamlarına gelen *Bâsmâçı* kelimesi kullanılmıştır. Sovyet yönetiminin *Bâsmâçı* olarak adlandırdığı kitle genel olarak 1918-1925 yılları arasında faal olmuşlardır. Ancak *Bâsmâçı* isimlendirmesi 1919’un ortalarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu isim ayrıca Sovyet basını tarafından 1979-1989 yıllarında Afganistan’daki SSCB işgaline karşı Afgan halkının direnişçi savaşçıları adlandırmak için de kullanılmıştır. Buna ek olarak bu isimden Sovyetler Birliği’nin son yıllarına kadar Sovyet ideolojisine ters düşen kişileri suçlamak, aşağılamak amaçlarıyla yararlanılmıştır. Bu söylemin Sovyetlerin dağılma sürecine kadarki dönemde Özbek aydınlarının Sovyet karşıtı olmadıklarını göstermek amacıyla eserlerinde bilhassa kullanıldığı görülmektedir. Sovyetler Birliğinin dağılma sürecinde ise bu durum tersine dönmüş ve Özbek şair ve edipleri halka, *Bâsmâçı* diye aşağılanan, hain ilan edilen topluluğun gerçekte ne olduklarını anlatmaya girişmişlerdir. Hatta kimi yazarların önce yedikleri basmacıları Sovyet sonrasında övdüklerine şahit oluyoruz. Mesela 1940 - 2006 yılları arasında yaşayan Şükür Xâlmirzâyev’i, Sovyetler Birliği ile sonrası dönemde Özbek ediplerinin yaşadığı dönüşüm veya hakikati teslim etme durumuna örnek önemli bir yazar olarak kaydedebiliriz. Benzer durumu biz Özbek Türkçesine ait sözlük ve ansiklopedilerde de tespit ediyoruz. Bu yazıda değişik şair ve yazarlardan konuyla ilgili örnekler verilerek onların bu konudaki yaklaşımları irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Basmacılık kavramı, Özbek edebiyatında basmacılık, Sovyet devri Özbek edebiyatında basmacılık, Sovyet sonrası Özbek edebiyatı

Basmachilik Issue in Uzbek Literature During The Soviet Period and After

Abstract

Mehmet Çınarlı originating from Ermenek, a small town with no road, no train, and no bus in the middle of the The Turkestan Turks, getting independence partly from the Tsarist Russia, were again invaded by the Russian under the name Soviet. The name *Basmachi* was used to humiliate the national forces of Turkistan that resisted the Russian occupation. The mass that the Soviet administration called the *Basmachi* was generally active between 1918 and 1925. However, the name Basmachi has been begun to use since the middle of 1919. This name also was used to referred by the Soviet press to its associates of the liberation struggle carried out by the Afghan people against the occupation of the USSR in Afghanistan, in the years 1979-1989. In addition, this name was exploited for the purpose of accusing and persecuting those who contradicted the Soviet ideology, until the last years of the Soviet. This rhetoric have been used extensively in their works to show that the Uzbek intellectuals were not anti-Soviet until the disintegration of the Soviets. In the process of disintegration of the Soviet Union, this situation has reversed. Basmachi means "rebel, bandit, invader" in Uzbek language. Soviet authorities used this term to name the Turkistan people who contradicted the Soviet ideology to introduce them as humiliated, rebellious. The Uzbek poets and writers have begun to tell what is the truth of the community

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
E-mail: stolkun@anadolu.edu.tr

which was named by the Soviet authorities as Basmachi. In fact, It is determined that some authors who criticised Basmachis in the Soviet Period had praised them in the post-Soviet period. For example, *Shukur Xolmirzaev* an important Uzbek writer, who lived between 1940 and 2006, is a very suit example for the standing of surrendering the transformation or truth experienced by Uzbek writers. Same approachment appears in the same way in Uzbek dictionaries and encyclopedias. In this paper, different kind of examples will be given in order to show the evolution of the approachment to the Basmachi term in the works of Uzbek poets and writers.

Keywords: The phrase of basmachilik, basmachilik issue in Uzbek literature, basmachilik issue in Uzbek literature in Soviet period, Uzbek literature in post-Soviet period

Giriş

Çarlık Rusyası'nın 1847'de Kazak topraklarında başlayan istila hareketi, 1865-1876 yılları arasında Özbek ve Kırgız topraklarını, 1884'te Türkmenlerin yaşadığı bölgeyi ele geçirmesiyle tamamlanmış ve Türkistan Türkleri bütünüyle Rus esaretine düşmüşlerdir. Ancak 1917'de Bolşeviklerin iktidara gelmesinin ardından Lenin ve Stalin, Sovyet devletinin eski Çarlık topraklarında hâkimiyetini kurma ve sağlamlaştırma sürecinde Çarlık esaretindeki bütün halklara - bu süreçte oyalama, aldatma ve desteklerini almak için - sözde hürriyet hakkı tanımışlardır.

Lenin ve Stalin'in imzalarıyla 2 Kasım 1917'te meşhur Rusya Halkları Tebliği'nde şunlar vaat ediliyordu:

- 1) Rusya halklarının eşitliği ve hâkimiyeti.
- 2) Rusya halklarının kendi kaderlerini kendileri tayin, hatta ayrılmasını ve müstakil devletler kurmasını mümkün kılan hakkı.
- 3) Bütün ulusal ve dini imtiyazların veya sınırlandırmaların iptali.
- 4) Rus topraklarında yaşayan ulusal azınlıkların ve etnik grupların serbest kalkınması (Zenkovsky, 1983, s. 139).

İşte bu sözlere inanan Türkistanlılar 27 Kasım 1917'de Hokand şehrinde Türkistan'ın otonomisini ilan etmişlerdir.² Ancak bu otonomi Sovyet adı altında Rusların Hokand'ı 19 Şubat 1918'de işgali ve binlerce insanı öldürmesiyle nihayete erdi (Zenkovsky, 1983, 203).

Rusların bu ikinci işgaline karşılık Türkistanlılar silahlı direnişe geçmiş, bu direnişe Türkistan'ın her tarafından savaş meydanına çıkan *Mädäminbek* (< *Muhämmäd Ämin Bek*), *Küçük Ergäş*, *Büyük Ergäş İbrähim Läqäy*, *Şermätbek* (< *Şermuhämmäd Bek* < *Şir Muhammed Beg*), *Nurmätbek* (< *Nurmuhämmäd Bek*), *Xälxocä Eşân*, *Pärpibek*, *Muhiddinbek*, *Ämân Pählevän*, *Cänibek Qäzi*, *Mullä Äbdulqähhâr*, *Sälim Pâşâ*, *Cunäidxân*, *Mähkäm Hâci*, *Rähmânqul* yanında Anadolu'dan gelen Enver Paşa gibi *qorbâşı* diye adlandırılan

² Hokand'da kurulan bu muhtar devletin adı kaynaklarda çok farklı biçimde kaydedilmektedir: *Türkistan Muhtar Cumhuriyeti* (Hayit, 1978, 43; Kocaoğlu, 2001, 187; Şämsutdinov-Kärimov, 2010, s. 52), *Türkistan Muhtariyeti* (Togan, 1981, 365; Xocäyev, 2008, 11), *Khokand Muhtariyeti* (Togan, 1981, 386), *Hokand Muhtariyet Hükümeti* (Gök, 2012, 76), *Türkistân Muxtâriyätli Hükümeti* (Xocäyev, 2008, 10), *Türkistân Muxtâr Hükümeti*, (Xocäyev, 2008, 12), *Türkistan Milli Muhtar Cumhuriyeti* (Bayraktar, 2008, 29).

kahramanlar komutanlık etmişlerdir (Şâmsutdinov – Kârimov, 2010, 113; internet 1). *Qorbâsı* kelimesi için beş ciltlik *Özbek Tilining İzâhli Luğâtı*'nde verilen açıklamanın ikinci ve üçüncü anlamı konumuzla ilgilidir.

Qorbâsı: 2) Türkistan ülkesinde Ekim İhtilali'ne kadar olan sürede mahalli polis idaresinin başı; bekçilerin başı. 3) Türkistan'da Sovyet rejimine karşı silahlı hareketin askeri liderinin ünvanı.

Zenkovsky, bu hareketin başlangıç tarihi olarak “Hokand hükümeti dağılmıştı, fakat onun ateşinden bir yerli dayanışma hareketi doğmuştu. 19 Şubat Fergana'da Basmacı hareketinin doğum günü oldu” açıklamasını yapmaktadır (Zenkovsky, 1983, s. 204). Ancak bu hareket değişik sebeplerden dolayı başarılı olamamış ve Türkistan beş parçaya bölünmüş, nihayetinde bu günlere gelinmiştir.

Sovyet hâkimiyeti, işte bu dönemde ve sonrasında kendisine karşı çıkan Türkistan milli güçlerine Özbek Türkçesinde “baskıncı, baskıncılık yapan; hırsız, haydut” anlamlarında kullanılan ve *bâsmâçı* (bundan sonra *basmacı* olarak kullanılacaktır) adını vermiştir. Bu isimlendirmeye silahlı milli güçleri zihin kontrolü yöntemiyle halk nezdinde kötü göstermek amaçlanmıştır. Bu oyun, Sovyetler Birliği yaşadığı müddetçe büyük ölçüde tutmuştur.

Mesela Zenskovsky eserinde Türkistanlı direnişçileri bu isimle zikreder: Orta Asya'daki iç savaş 1919-1920'nin sonu ve kışında sona erdi. Bundan sonraki mücadele yerli halkın pasif, Basmacıların aktif direnmesi ve Komünist Parti içindeki iç siyasi çatışma şeklinde oldu. Fergana'da 1918 yazında başlayan Antisovyet Müslüman Basmacı gerilla hareketi 1921'de Türkistan boyunca yayıldı ve öte yandan 1919-1920'de Uzbek Cedidleri Komünist Partisine girerek Türkistan'da iktidarı ele geçirmeyi denediler (Zenkovsky, 1983, 205).

Kelime, diğer dillere de geçmiş ve tarih araştırması yapılan değişik dillere ait kaynaklarda mesela *basmacı* (Türkiye Türkçesi), *basmachı* (İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Fince), *basmatchi*, *basmachı* (Almanca), *басмачество*, *басмачаму* (Rusça), *باسماچی* (Farsça), *ال بسمات شي* (Arapça) şeklinde kullanılmaktadır.

Keza sözkonusu Türkistan direnişçileri *İslam Ansiklopedisi*'nde “Basmacı Hareketi” olarak madde başı olmuştur (Donuk, 1992, s. 107-108).

Basmacılara yönelik Sovyet idaresinin bu şeytânî tutumu Özbek aydınları Rustâmbek Şâmsutdinov ile Şâdi Kârimov tarafından şöyle açıklanmaktadır:

Kısacası Özbekler için 1920'lere gelindiğinde müstakillik ve istiklal için açıkça ve aleni mücadele sürdürmeye imkân kalmadı, böyle (ç.n. silahlı) mücadele yolunu seçenler doğrudan doğruya basmacılar diye ilan edildi, siyasi ve kültürel alanda mücadele verenlere ise “milliyetçi” damgası basıldı (Şâmsutdinov - Kârimov, 2010, s.106).

Sovyetlerin hâkimiyetinin son dönemlerine kadar Türkistan milli güçleri kaynaklarda hep *basmacı* olarak zikredildi. Bu konuda Özbek edip ve yazarları birçok eser kaleme aldı. Ancak Sovyetler Birliği'nin yıkılma sürecinde Özbek aydınlarında tavır değişikliği başladı ve bu

insanlarla ilgili gerçekleri yazmaya başladılar. Bu süreçte bu konuda birçok eser yazılmıştır. Hatta ileride vereceğimiz örneklerde de görüleceği gibi bu süreçte aynı yazar veya şairin konuyla ilgili iki farklı tavrı ortaya çıkmıştır.

Sovyet Dönemi ve Sonrası Özbek Sözlük ile Ansiklopedilerinde Basmacı Maddesi

Konunun edebi eserlerde nasıl işlendiği konusuna geçmeden önce, Sovyet dönemi ve sonrası dönemde basılan Özbek sözlük ve ansiklopedilerinde *basmacı* ve *basmacılık* kavramlarının nasıl açıklandığına bakalım.

1981’de basılan 2 ciltlik *Özbek Tilining İzâhli Luğâti*’nde *bâsmâçi* ve *bâsmâçilik* kelimeleri şöyle açıklanmıştır:

Bâsmâçi: 1) Basmacılık hareketinin katılımcısı 2) Baskıncı, baskıncılık yapan; hırsız, haydut.

Bâsmâçilik: 1) *tar.* Toprak ağaları ve burjuva milliyetçilerinin Ekim İhtilali’nden sonra (1918-1923 arası) Orta Asya’da başkaldıran silahlı devrim karşıtı hareketi. 2) Baskıncılık, haydutluk, hırsızlık. (c.1, s. 133)

Yukarıdaki sözlük genişletilerek ve kimi düzeltmeler yapılarak 2006’dan itibaren 5 cilt olarak aynı adla yeniden basılmıştır. Bu defa söz konusu kelimeler şöyle tanımlanmıştır:

Bâsmâçi: 1) Başkalarının malını mülkünü talan eden, baskıncı, baskıncılık yapan; haydut. 2) “Basmacılık” hareketinin iştirakçisi, katılımcısı.

Bâsmâçilik: 1) Zorbalık ve baskıncılığa dayanan hareket; baskıncılık, hırsızlık, haydutluk. 2) *tar.* Türkistan’da 1918-1925 yılları arasında geniş halk kitlelerinin katılımıyla baskıncı Kızıl Ordu’ya karşı yürütülen silahlı harekete Sovyet devleti döneminde büyük devlet şovenistleri³ tarafından verilen resmî isim. (2006-2008, c. 1, s. 321)

Özbek Sovyet Enstiklopediyası’nda ise şöyle verilmiştir.

Bâsmâçilik: Orta Asya’da esasen 1918-1924 yıllarında açıkça siyasi silahlı haydutluk olarak ortaya çıkan devrim karşıtı hareket. Ekim İhtilali’nin galebesi neticesinde devrilen eksplatator sınıflar ve onların adamlarının Sovyet hâkimiyetine karşı sınıf mücadelesi biçimi. Ekim Sosyalist İhtilali’nden sonra Sovyet devletinin işyerlerini ve bankaları millileştirmesi, zenginlerin mal mülklerinin yoksulların yararına müsadere edilmesi yönündeki kararları Türkistan zenginlerinin menfaatine de kahredici darbe indirdi. Zenginler, Sovyet hâkimiyetine karşı mücadelede bütün vasıtalarından, hususen Basmacı hareketinden mümkün mertebe faydalandılar. Onları İngiltere ve Amerika istilacıları, Türkiye, Afganistan reaksiyoner grupları ve Rus Çarının taraftarları desteklediler. Basmacıların siyasi gayesi Panislamizm, Pantürkizm ve Türkistan burjuva milliyetçilerinin bayrağı altında İngiltere tabiliğinde Müslüman zenginleri ve din adamlarının devletini kurmak, Türkistan emekçilerini Rusya işçiler sınıfından, Bolşeviklerin partisinden ayırmak idi. Basmacılara Şurâ-yı İslam, Ulemâ ve Basmacı devrim karşıtı teşkilatları doğrudan önderlik yaptılar /.../ (1971-1980, c. 2, s. 378-379).

³ ç.n. Çok uluslu devletlerde kurucu unsurun diğer milletleri aşağılayarak kendilerini yücelttikleri aşırı milliyetçilik. “Büyük Dâvlâtçilik Şovinizmi”, *Özbekistân Milliy Enstiklopediyası*, s. 817

Keza Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına yakın, 1988'de basılan 2 ciltlik *Entsiklopedik Luđat*'te aynı durum görölür.

Bâsmâçilik: Orta Asya'da Ekim İhtilali'nden sonra silahlı devrim karşıtı milliyetçilik hareketi, toprak ağaları, zenginler, millî burjuvazi ve Müslüman din adamlarının Sovyet idaresine karşı yürüttükleri bir sınıf mücadelesi şekli. Bunlara yabancı ülke askeri katılımcıları, Türkiye, Çin, Afganistan reaksiyon daireleri, keza Komünizm karşıtı Rus askerleri kılavuzluk yapmıştır. Bu hareketin amacı Panislamizm, Pantürkizm, Burjuva milliyetçiliği olup doğrudan rehberi Şurâ-yı İslâm, Şurâ-yı Ulemâ gibi devrim karşıtı teşkilatlardır. 1918-1920'li yıllarda Fergane Vadisi bu hareketin asıl ocağı haline geldi. 1919'un Eylülünde Basmacılar Oş ve Celalâbâd'ı işgal ederek Andican'ı kuşattılar ve Fergane'de güvenlik sorunu yarattılar. Bunlar Türkistan Cephesi Ordusu (Komutanı M. V. Frunze) tarafından dağıtıldı (1920'in Mart başında). Basmacılar 1922 yılının baharında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin büyük kısmını işgal ettiler; o dönemde Fergane ve Harezm'de de benzer hareket meydana geldi. Gerçi bu bölgedeki askeri Basmacı güçleri 1922 yılının sonlarına doğru yok edildilerse de kimi birlikleri 30'ların başlarına kadar halkı öldüregeldi (1988, c. 2, s. 117).

Ancak 2000-2005 yılları arasında yayımlanan *Özbekistân Milliy Entsiklopediyası*'nda ise bu defa şöyle denmektedir:

Bâsmâçilik: Türkistan'da Sovyet hâkimiyeti ve baskıncı Kızıl Ordu'ya karşı yürütölen silahlı harekete Sovyetler Birliği Devleti döneminde verilen resmi isim. *Bâsmâçi* kelimesi aslında Türkçe "basmak" (hücum etmek) fiilinden türetilmiştir. Halk arasında *bâsmâçi* diye askeri birliklerle alakası olmayan suç örgütleri, hırsız ve serseriler kastedilmiştir. Beraberinde başkalarının yurdunu istila eden baskıncılara da *bâsmâçilär* demek mantıken doğru olur. 1918'in başından 1919'un ortalarına kadar olan arşiv belgelerinde *bâsmâçi* kelimesine rastlanmazken, bunun yerine *qârâqçı* (ç.n. haydut, şaki), *bâsqınçı* kelimeleri *kullanılmıştır*. 1919'un ortalarından başlayarak önceleri süreli yayınlarda sonra resmi belgelerde *bâsmâçi* ve *bâsmâçilik* ibareleri sıkça kullanılmıştır. Bu ibareler; millî hürriyet hareketinin mahiyetini sahteletirmek, atalarımızın Sovyet rejimi ve Bolşeviklerin hükümlanlığı yanında Kızıl Ordu'nun baskıncılık siyasetine karşı yürüttükleri silahlı mücadelelerini örtmek için Büyük Devlet şovenistleri tarafından kasıtlı olarak uydurulmuş ve "haydutluk"; "şakilik" kelimeleriyle aynı sıraya konmuştur.

1979-1989 yılları arasında SSCB'nin Afganistan'daki işgaline karşı Afgan halkının yürüttüğü hürriyet mücadelesi iştirakçilerini de Sovyet basın yayını başta *bâsmâçilär* diye adlandırmışlardır. Daha sonraları öz vatanının istiklali için mücadele veren Afgan mücahitleri *düşmanlar* diye adlandırılmıştır. (Râcâbov, 2002, s. 553)

Sovyetlerin Türkistan millî güçlerine karşı bu aleyhte kara propagandasına sinemadan yararlanmasına ilişkin Şâmsutdinov ile Kârimov'un şu tespiti oldukça ilginçtir.

Özbekfilm'in mevzuları dairesi de oldukça dar ve esasen "basmacılık"tan baş alamaması neticesinde halk arasında sinemaya "Basmacıfilm" adı verildi (Şâmsutdinov - Kârimov, 2010, s.414).

Sovyet Döneminde Edebi Eserlerde Basmacılık

Sovyetler Birliği döneminde her yazar sisteme bağlı olduğunu eserlerinde bir şekilde göstermek zorundadır. Mesela son dönemin en büyük Özbek şairlerinden olan merhum Erkin Vâhid, Sovyet döneminde kaleme aldığı *Özbeğim* adlı şiirinde Göktürk döneminden

başlayarak bütün bir Türkistan Türklüğünün tarihini işlemiştir. Ancak şair, örnek olarak iki beytini verdiğimiz şiirinde,

Tärixingdir ming äsrlär	<i>Tarihin bin asırlar</i>
İçrä pinhân, Özbekim.	<i>İçinde gizlidir, Özbeğim.</i>
Sengä tengdâş Pâmir u	<i>Sana ancak Pamir ile</i>
Äqsâç Tiyânşân, Özbekim.	<i>Aksaçlı Tiyânşan denktir, Özbeğim.</i>
Tärixing bitmäkkä xälqım	<i>Tarihini yazmaya halkım,</i>
Mingtä Firdävsiy keräk.	<i>Bin tane Firdevsî gerektir.</i>
Çünkü bir bâr çekkän âhing	<i>Çünkü bir defa çektiğin ahın</i>
Mingtä dâstân, Özbekim.	<i>Bin tane destandır, Özbeğim.</i>

dediği bu manzumenin içine aşağıdaki dörtlüğü de yerleştirmek mecburiyetinde idi (Vâhidov, 1992, s. 291-293).

Özbekim deb keng cähângä	<i>“Özbek'im!” diye bu geniş âlemde</i>
Ne üçün medh etmäyin!	<i>Ne için övmeyeyim?</i>
Özligim bilmâqqä dävrim	<i>Özlüğümlü anlamama yaşadığım devir</i>
Berdî imkân, Özbekim.	<i>İmkân sağladı, Özbeğim.</i>

Erkin Vâhid, bu şiirini 1968'te yazmıştı. Şair, bu şiirin ikinci beytinde, Fars milliyetçiliğinin zirvesi, yazdığı *Şehnâme* destanı ile Fars dilini ve halkını yeniden yarattığını iddia eden Firdevsi'nin bu destanına halkının çektiği tek bir ahı denk tutmuştur. Ancak yine de Sovyet dönemini övmesi gerektiğinden yukarıdaki dörtlüğü şiirine yerleştirmek zorunda idi.

Bu konuda günümüz Özbek edebiyatının önde gelen roman ve hikâye yazarı, merhum Ötkir Hâşimov (1941-2013) kendisiyle yapılan bir sohbette şöyle demektedir:

*.../ Sovyet döneminde az önce söylediğimiz gibi, yazarlara Komünist Partisi'nin yardımcısı, edebiyata ise Komünist ideolojinin silahı olarak bakılagelindi. Buna göre de eserdeki kahramanlar da iki gruba bölünmüştü: Olumlu ve olumsuz. (Bu gruplar sınıfsal pozisyonu aksettirirse daha da iyi.) Bu yolla edebi eserde yalnızca ak ve kara renkleri, yalnızca iyi ve kötü insanlar bulunması adet oldu. Komünist hiçbir zaman hata yapmaz. İçki ve sigara içmez, Komünist Partisi'nin buyruğuyla uzak yolculuklara çıktığında herhangi bir yabancı kadına gözü düşecek olsa bile kaçıp gider. Hülasa, insan değil “melek”. Yerli halkın bin tane bilgesinin bin yıl düşünüp de halledemediği meseleyi Merkez'den gelen “ağabey, amca” bir saatte çözüverir... Bunlar, olumlu kahramanlar. Olumsuz kahramanların kalıbı da hazır. Babası veya dedesi *qulâq* veya *basmacı* olanlar. Zaten bedevacı, kadın düşkünü... Bu edebi yaratıcılık değil, maskarabazlıktı (internet 2).*

Edebiyatın siyasetin bir aleti haline gelmesi hususunda Timur Kocaoğlu da şöyle demektedir:

75 yıllık çağdaş Özbek şiiri çok acılı ve çok inişli-çıkışlı bir kadere sahip oldu. Bunun en büyük sebebi elbette, Sovyet rejimidir. Sovyet idaresi Türkistan'daki milli bağımsızlık hareketleri ve demokratik

gelişmeleri 1917 ile 1924 arasında kanlı bir şekilde bastırarak orayı beş ayrı cumhuriyete böldükten sonra, komünist rejimi yerleştirebilmek için en önemli silah olarak edebiyatı propaganda vasıtası yapmaya başladı. “Proleter edebiyatı” ve “sosyalist realizm” terim ve kavramlarını ileri sürerek yazar ve şairleri komünizm ve Sovyet rejimini övücü şiir, hikâye, roman ve piyes yazmaya zorladılar. Buna uymayan ve lirik şiir yazarları ise “burjuva”, “pesimist”, “Sovyet karşıtı” ve hatta “halk düşmanı” diye karalamaya başladılar. Propaganda şiirleri yazarlar ön plana çıkarıldı ve büyük şair diye övüldü, onlara çeşitli madalya ve ödüller verildi. Lirik ve millî şiir yazarlar ise yavaş yavaş edebiyat dergileri ve edebî sahneden uzaklaştırıldı. 1936 ile 1938 yılları arasında tutuklamalar, Sibirya’ya sürgüne yollamalar ve sonunda idam ve kurşuna dizilmeler sayısı, bu gün korkunç diyebileceğimiz boyutlara ulaştı. İşte, büyük şair Çolpan gibi başka çok sayıda Özbek şair ve yazarı ve yüzlerce aydın ve politika lideri 1936, 1937, 1938 yıllarında öldürüldüler. Hatta, Çolpan ve Fıtrat gibi şairler önce kurşuna dizildi ve ölüm kararı ise bir gün sonra çıktı.

Sovyet baskısı ve terörü dolayısıyla birçok şair ve yazar da propaganda şiirleri yazmaya mecbur oldu, hatta bazıları bunu memnuniyetle yapmaya başladılar. Çünkü, bunun ucunda yaşamak vardı, bir parça ekme bulmak vardı ve en önemlisi ailesini sağ selamet korumak vardı (Kocaoğlu, 1996, 5).

Sovyet Sisteminin Özbek Aydınlarında Yarattığı Açmaz

Sovyetlerin Türkistan milli güçlerine karşı bu haince tutumu Özbek aydınlarını iki yönlü bir çıkmaza sokmuştur. İlki hem Sovyet hem de sonrası dönemde yaşayan yazarlar, başta mecburen karaladıklarını sonradan övmüşlerdir. Gayet tabiidir ki Özbek edebiyatı araştırmacıları ile geçmiş yazarların eserlerinden istifade eden yazarlar, Sovyet hâkimiyeti boyunca siyasi iktidarın baskıları yüzünden yaratıcılığı kısıtlanan geçmiş edebiyatçıları ile onların eserlerini toptan reddedemezler. Çünkü her şeye rağmen bu dönemin yazarları önemli eserler vermiş, Özbek edebiyatını geliştirmişlerdir. Bu da bir diğer açmazdır.

Geçmiş edebiyatçıları arasında *Çolpan*, *Abdullah Kadiri* gibi milliyetçilikleri yüzünden katledilenler ile *Hâmid Âlimcân*, *Hâmzâ Hâkimzâdâ*, *Sâdriddin Âyni* gibi sisteme uyum sağlayanlar bulunmaktadır. Bu durum öyle hazindir ki mesela yazdığı *Âmir Qaçdı* “Emir Kaçtı” adlı destanında, Sovyet düzenini öven *Xâlyâr Âbdurkârim oğlu* adındaki halk ozanı dahi 1937’de övdüğü düzen tarafından katledilmiştir. Bu çaresiz durumu İbrâhimov vd. şöyle ifade eder:

1930’lu yıllarda yaşanan yasakçı dönemde Özbek halkının en istidatlı temsilcileri yok edildi. Onlar türlü suçlar yüklenerek, değişik bahanelerle katledildi. Ancak Sovyet düzenini överek “halkların babası”nı (ç.n. Stalin) terennüm eden birçok şaire de gün yüzü gösterilmedi. Sebebi onların benzersiz istidat olduklarını, gün gelip bir şekilde öz halkının tarafına geçeceklerini önceden fark eden Kızıl emperyacılara onları da kurşuna dizdi (İbrâhimov vd., 1996, s. 295).

Özbek düşünce dünyasının yaşadığı bu ikilemi Özbekistan’ın müteveffa başkanı İslam Kerimov’un şöyle değerlendirdiği ve çözüm getirdiği görülmektedir:

Yeniden kurulan “Hatıra” meydanı hususunda durduğumuzda, İslam Kerimov bu meydanın halkımızı tarihî hatıra olarak birleştirmeye hizmet etmesini özellikle vurgulamıştır. Müstebit Sovyet düzeni “kattal zaman” yüzünden, bu dönemde halkımızdan kiminin “Kızıl Asker” kiminin “Basmacı” kiminin “qulâq⁴”, kiminin “komiser” kiminin “zorba ağa” kiminin de “yoksul” diye bilinçli olarak sınıflara bölündüğünü kaydeden Başkanımız, Sovyet idaresinin “böl-yönet” siyaseti için en kurnaz yöntemleri kullandığını, aynı halkın çocuklarını birbirine karşı bileyerek, düşmanlık ve ayrılık tohumlarını saçtığını söylemektedir. Kerimov “Aslında onların hepsi tek bir halkın çocukları, bir milletin temsilcileri idi. Günümüzde aradan bu kadar yıl geçip gittikten sonra bizim için ne Basmacı, ne Kızıl Asker vardır. Bu sebeple dedelerimizi ve babalarımızı işte bu renklerle ayırarak değerlendirmememiz, tersine onların hayatını, onların yaşadıkları devrin mahiyetini doğru anlamaya çabalamamız lazımdır.” demektedir (Şämsutdinov - Kärimov, 2010, s.6-7).

Sovyetlerin Özbek aydınına içine düşürdüğü bu açmazı birkaç yazarla örnekleyelim. Sovyet adı altında Rusların ikinci defa işgaline direnenlere karşı savaşında düzen yandaşı olan yazarlar bulunmaktadır. Tabii bu hususta hakkaniyetli olmak gerektir. Burada ele alacağımız - mesela Sadriddin Ayni gibi - yazarlardan kimisi Sovyet sonrasını görmemiştir. Ancak - Şükür Xâlmirzäyev veya Erkin Vâhid gibi - kimileri ise Sovyetlerin yıkılışını görmüş, istiklali yaşamış ve daha bu yıkılma sürecinin başlangıcında tavır değişikliği göstermişler, yukarıda alınılatığımız gibi İbrâhimov vd.’nin ifadesiyle *öz halkının tarafına geçmişlerdir*. Son olarak da Sovyetler Birliği’nin yıkılma süreci ve istiklal döneminde yaşayan yazarlar ki bunlar da zaten artık *basmacı* denen kitlenin aslında kim olduğunu söylemişlerdir. Şimdi değişik yazarlardan bu durumu gözlemleyelim.

Sovyet Dönemi Eserlerde Basmacılar ve Basmacılık Konusunun İşlenmesine Dair Örnekler

Sadriddin Äyni (1878-1954) 1927-29 tarihinde Tacikçe olarak kaleme aldığı ilk romanı *Dâhunda* daha sonra Özbek Türkçesine çevrilmiştir. Bizim elimizdeki kitabı 1964’te basılmıştır. Bu eserde henüz milli güçler için *basmacı* adını pek kullanmaz. Bu eserde Ayni, Sovyet karşıtlarını *katil*, *cellat*, *hain*, *insanlık düşmanı* olarak nitelendirmiştir. Kızıl güçler ise mükemmeldir.

Listenin oluşturulması esnasında korbaşılar ve yiğitleri kendilerinin yapmış oldukları “kahramanca işleri” sıralamaya giriştiler.

- Ben filan köyü yaktım!

- Ben bir terziyi, Bolşeviklere forma diktiği için karısı çoluk çocuğuyla birlikte öldürdüm.

⁴ Rusça кулок “yumruk” kelimesi Özbek Türkçesinde *qulâq* şekline dönüşmüştür. Bu kelime 5 ciltlik *Özbek Tilining İzahli Luğati*’nde şöyle açıklanmaktadır: Kölelerin, yoksulların umumen çiftçilerin emeğinden kiralayarak yararlanan büyük toprak sahibi, köy ağası; zengin veya orta halli çiftçi (müstebit Sovyet sistemi 1929-1933 yılları arasında böyle kişileri “kulak-zorba” adı altında sınıf olarak kabul ederek yok etme siyasetini uygulamıştır).

- Ben Bolşeviklere sıcak bakan seksen yaşındaki bir ihtiyarı kulağından ağaca çiviledim.
- Ben “Artık hürriyet zamanı, hiç kimse büyüklük taslayamaz, hizmetçi ile patron eşit!” diye ağalara hürmetsizlik yapan bir ayağı yalını ağaç dalına kulaklarından astım.
- Ben bir köyün dağa kaçıramadıkları buğdaylarını yakarak ahalisini aç bıraktım.
- Bu mecliste içi bir şeylerle doldurulmuş bir bohçayı sıkı sıkıya tutarak oturan bir kişiden hiç ses çıkmıyordu, yaptığı eylemlerinden “İslam Askerinin Başı” İbrahim Beg’e hesap vermiyordu.
- Senin niye sesin çıkmıyor? Galiba “gaza”da herhangi bir şey yapmadın? - diye sordu İbrahim ona.
- Benim yaptığım işlerin hepsi işte şu çuvalda, - dedi o tuttuğu çuvalı göstererek, - zatiâlileri geldiklerinde bunu kendilerine bizzat hediye edeceğim.
- Bu çuvalın içinde ne var? - diye sordu İbrahim.
- Çok değerli şeyler.
- Eğer bu çuvaldaki değerli şeylerin altın veya kıymetli taşlar ise onları hemen kullanmamız gerekiyor, çünkü onları Afganistan’a gönderip karşılığında silah ve mühimmat alacağız. Bu silah ve mühimmat elindeki gibi bohçaların yüzlercesini değerli şeylerle doldurur. - dedi İbrahim.
- Bu bohçada altın, para yok, böyle değerli şeylere silah ve mühimmat şöyle dursun, köseği dahi vermezler - dedi o adam, - lakin zatiâlileri bunları görünce, altın ve değerli taşlarla dolu yüzlerce bohçayı görmüş gibi memnun olacaklar.
- O adamın bu sözlerini işiten bir genç, yanında oturan bir diğer gence, “Galiba bu çuvalda güzel bir kız ve oğlan saklıyor.” diye fısıldadı.
- İbrahim ve meclisteki diğer büyükler çuvaldaki şeyi görmeye, ne olduğunu anlamaya yeltendiler, ama adam asla açıp göstermiyordu. Nihayet adamdan çuvalı çekip alarak içine baktılar: Çuval kesik kulak ve burunla doluydu.
- Bu “şeylerin” mi zatiâlilerinin nazarında nasıl değerli olacak? - diye sordu İbrahim adama.
- Bu kulak ve burunların her biri - dedi adam, - Bolşevik olan Müslüman mürtetlerin ve onlara olumlu bakan kişilerin kulak ve burunları. Ben, bu kulak ve burunları, zatiâlilerinin devletlerini yeniden kurmaları ve Müslümanlığı sağlamlaştırma yolunda kestim, bundan sonra da bu yolda binlerce kulak ve burnu keseceğim ve Hazret-i Âlileri geri geldiklerinde bunları mübarek huzurlarına takdim edeceğim. İşte o zaman efendimiz, Toğâysarıq’ın nasıl bir kahramanlık yaptığını öz gözleriyle göreceksiniz ve buna munasip ihsanda bulunacaklardır (Äyni, 1964, s. 340-342).

Sovyet hâkimiyetinin yılmaz savuncularından birisi de Kâmil Yâşın’dır (1909-1997). 1949’da kaleme aldığı *General Râhimov* adlı dramasında II. Dünya Savaşı’nda Almanlara esir düşen Sovyet askerlerini hain diye niteler. Almanlara esir düşen Câvid’i *qâçqâq* ve *bâsmâçi* olarak takdim eder. Eserinde yer verdiği Türk subayı karakteri ile Türkiye Cumhuriyeti’ne de iftira eder. Bir taşla iki kuş vurmaya amaçlayan Yâşın, yalan ve iftiralarıyla hem Almanlara esir düşen zavallı Türkistanlıları hem de Türkiye Devleti’ni Özbek halkının gözünde karalamaktadır.

...

Säyidbek⁵ - İnşallah! Evvel Buhara'da, benim bağında... Gücdüvân'da öyle büyük bir bağım vardı ki, hatta Emir bile ona göz dikmişti. Şimdi ise o bağ... Hayır, ben buna dayanamıyorum, yüreğimi yakmakta olan kor yirmi iki yıldan beri sönmüyor. Ben onların derilerine saman tıkmazsam bu dünyadan ukdeyle giderim.

Câvid⁶ - (gülerek) General Hazretleri, Türkiye Devleti de epeyden beri Kafkas ve Orta Asya'daki memleketlere...

Fon Bug⁷ - (kurnazca gülerek) Ne demek istediğinizi gözlerinizden anlıyorum, evet, evet... Führer Hazretlerinin de bu ülkeleri Türkiye'nin gözetimine tesliminden hararetle söz ettiği konuşmaları bir zamanlar kulağıma çalınmış gibi olmuştu, Câvid Bey.

Câvid - Bu olağanüstü bir iltifat, övgüye layık. Daha dün gibi bir vakıa aklımda: Kafkas ve Şarkî Buhara'da Türkiye kılıcının gücüyle düzen kurmaya girişmiştik. Amma bu ülkelerde hâkimiyeti Bolşevikler ele geçirdiler. "Hokand Muhtariyeti" yok edildi, emir saltanatı bitirildi. Biz buna bakıp duramadık. Yardıma koştum. Säyit Beyefendi ile birlikte Emirliği yeniden kurmaya çabaladık.

...

Câvid - Basmacılık hareketini canlandırdık.

Säyidbek - (çakırkeyf) Doğru bir ben tek başıma ne işler yapmadım. Astım, kestim, yaktım, kana batırdım, komünist, komsomolları boğazladım, yoldan çıkanların hesabını dürdüm. Din ve şeriati ileri sürdüm, her türlü yola başvurdum ama maksadıma ulaşamadım. Nihayet güç bela bir canımı alıp kaçtım. Neyse ki sonunda zamanı geldi. Yine gideceğim. Bu defa sizin desteğinizde gideceğim, ben sizin her bir buyruğunuzu sadakat ve ihlasla yerine getirmeye daima hazırım. İşte bunun şerefine de içiyorum, General Hazretleri (Yaşın, 1980, s. 172-174).

İzzät Sultân'ın (1910-2001), 1939-1967 yılları arasında tamamladığı *Bürgütning Pärvâzi* "Kartal'ın Uçuşu" (Sultân, 1971, s. 5-74) ile 1962'te kaleme aldığı *Fidâyi* "Fedâî, Serdengeçti" (Sultân, 1971, s. 387-439) adlı drama eserleri, Lenin döneminde Kızıl Ordu'nun Türkistan'ı işgaline direnen Türkistan milli güçlerini karalamak amacıyla yazılmıştır. Eserde milli güçler, Sovyet propaganda esasına göre *Basmacı* olarak nitelenmekte ve karalanmaktadır. Hatta *Fidâyi* adlı bu eser daha sonra Özbekfilm tarafından 1966'da film olarak çekilmiştir. Aşağıda her iki dramadan birer bölümün çevirisi verilmiştir:

Bürgütning Pärvâzi'nda Türkistan milli güçleri, Çar taraftarı olmakla suçlanmakta, Ruslar her türlü kurtarıcı, halaskâr olarak nitelendirilmektedir.

Umâr⁸ - (Basmacılar tarafında işaret ederek) - Aha bu, Müslümanların bin tanesinden daha iyi.

Cörä⁹ - Peki, tamam. Bu Rus'un iyisiymiş. Ya diğerleri?

⁵ Almanlar tarafına geçen ve aslen basmacı olan Sovyet askeri.

⁶ Türkiye subayı.

⁷ Alman general.

⁸ 22-25 yaşlarındaki pamuk fabrikasının işçisi, eserdeki Cörä'nin oğlu.

⁹ 45-50 yaşlarındaki ihtiyar çiftçi, Umâr'ın babası.

Umär - Ruslar da türlü türlü. Sizinle bizim başımızda kamçı şaklatan Rusların yerine şimdi başka Ruslar geldi. Sizinle bizim, babalarımızın, dedelerimizin isteyip de göremeyerek özlemle bu âlemden göçtükleri şeyleri bugün o Ruslar gerçekleştiriyor. Andican'da Özbek başkaldırarak ağaları kovabildi mi? Kovamadı. Cizzah'ta Özbek dut gibi döküldüğü halde Çar Nikolay'dan kurtulabildi mi? Kurtulamadı. Moskova'da şimdi Rus başkaldırdı ve Nikolay'ı devirdi. Türkistan'dan zalim ağaları kovarak sizinle benim başımızı külfetten kurtardı (Sultân, 1971, s. 31).

...

Frunze¹⁰ - (ciddiyetle) Öyle desenize! Bunu bütün delikanlılar gördü mü?

Cörä - Herkes gördü.. Sen niye memnunsun?

Frunze - Demek, Ruslar diyerek sizlerin korbaşılarınız kendi Müslümanlarını kurşuna dizdi? Öyle mi? (Cörä'da sükut) Hâl böyleyken sizler niye korbaşılarınızı seviyorsunuz?

Cörä - Kim seviyor o yağmacı itleri?

Frunze - Öyleyse niye onları saklıyorsunuz, hiçbir şey söylemiyorsunuz?

Cörä - Korbaşıları, bana sorsalar toptan kırılıp gitsin derim. Ben, benim gibi perişan olanlara acınıyorum (Sultân, 1971, s. 58).

Fidâyi adlı dramada ise Sovyet sistemi zenginlerin mallarına el koymuş, topraklar köylülere dağıtılmıştır. Ancak basmacılar, sistemin karşı olduğu milliyetçiler, zenginler, din adamları gibi kişilerle işbirliği yapıyor gösterilmektedir.

Rähmânqul¹¹ Korbaşı liderliğinde köyün diğer tarafından basmacıların esasi bölümü girmekte.

Köy manzarası. İki çiftçiyi köyün bir başka tarafından sürüyüp gelen iki basmacı Rähmânqul'un yolunu keser.

Rähmânqul atını yularını çekerek durdurur. Basmacılar ipi çekerek iki bağlı köylüyü Rähmânqul'un ayağına diz çöktürürler.

Rähmânqul - (çiftçileri azarlayarak) Kimin yerini kirlettiğinizi biliyor musunuz, öküzler!

Çiftçi - (cesurca) Biz kendi yerimizi sürüyorduk.

Diğer çiftçi - (daha da cesurca) Aynen öyle!

Rähmânqul - (Gazapla basmacılara buyurur) Asın! (Sultân, 1971, s. 390-391)

Hämîd Âlimcân'ın (1909-1944), 1926-1932 yılları arasında kaleme aldığı şiirlerden olan *Ölim Yâvga* "Ölüm Düşmana" adlı uzun şiirinden bir bölüm vermeden önce bir noktayı açıklamak gerektir. Bu şiirde geçen *Bâtu*, *Âltây* ve *Râmiz*, Stalin döneminde katledilen şairlerdendir (Hayit, 1978, s. 278-317). Stalin'e bu süreçte kimi Özbek şairleri yol gösterici olmuştur. İşte bu şiirde Hämîd Âlimcân, *Bâtu* (asıl adı: Mahmud Xâdiyev, 1904-1938), *Âltây*'ın (asıl adı:

¹⁰ Frunze (ç.n.) Komünist Rusların Türkistan'ı işgali esnasında gösterilen silahlı milli direnişi kırmak amacıyla oluşturduğu askeri birliğin ilk komutanı.

¹¹ Ruslara direnen Türkistan milli güçlerinin liderlerinden.

Bâsit Qâriev) *Râmiz* (asıl adı: Männân ÂbdullâyeV, 1895–1938) adlarını bizzat zikrederek Sovyet zulmünün baş uygulayıcı istihbarat teşkilatlarından olan GPU'ya ihbar etmektedir.

Bir târix		<i>Bir tarih</i>	
Çıqarıb		Üreterek	
Mâğrur bir âvâz.		Mağrur bir ses.	
Sözlâydi		Konuşur	
Hüccâtlâr tillâri bilân:		Belgelerin dilleriyle:	
“Bâtulâr,		“Bâtular,	
Âltâylâr		Âltâylar	
Bolârâq bir tân,		Olarak yekvücut,	
Şorâgâ qârşî bir		Sovyet'e karşı bir	
Tâşkilât qurgân.		Teşkilat kurdular.	
Qur'ânlâr,		Kur'anlar,	
Mâscidlâr...		Mescitler...	
“Milliy istiqlâl”		“Milli istiklâl”	
Qozğâlış,		Ayaklanma,	
İsyângâ		İsyana	
Yol-yoruq çizgân...		Planlar hazırladılar...	
Râmizlâr,		Râmizlar,	
Bâtulâr,		Bâtular,	
Niqâbgâ kirgân.		Maske takınmış.	
Eng yâmân		En yaman	
Âşâddiy		Şedit	
Zârârkünândâ,		Zararlı,	
İkkiyüz!		İkiyüzlü!	
Dost kâbi		Dost gibi	
Qılsâ-dâ		Etseler de	
Xândâ		Tebessüm	
Câhângir itlârgâ		Cihangir itlere	
Qul.		Kul.	
Mälây		Köle	
Bändâ!!!”		Bende!!!”	
....		....	
Üç härflâ		Üç harfle	
Hâr duşmângâ		Her düşmana	
Titrâq bergân –		Titreme veren –	
G.		G.	
P.		P.	
U.		U.	
Hâkimiyât qılıçını		Hâkimiyet kılıcını	
Qınlârıdân		Kınlarından	
Âlgân bu!		Aldı bunlar!	
- Ölim yâvğâ!!!		- Ölüm düşmana!!!	
Bu – sinfning,		Bu – sınıfın,	
Pârtiyâning,		Partinin,	
Bu – târixning		Bu – tarihin	
Yolu		Yolu	
Bu!		Bu!	

(Âlimcân, 1951, 79-80)

Hâlbuki şiirinde böyle jurnalcılık yapan, cellatlara yol gösteren Hâmid Âlimcân için Timur Kocaoğlu şu tespitte bulunur:

/.../ Hamid Alimcan gibi başka bir genç şairin böyle propaganda şiirleri yazmak zorunda kalışı yüzünden, şairlik yeteneğini nasıl öldürdüğü içler acısıdır. Hamid Alimcan gerçekten çok yetenekli bir şairdi, ama onun şiirlerindeki propaganda ve didaktik konu ve üsluplar onun şiirlerinin seviyesini düşürmüştür (Kocaoğlu, 1996, 7).

Şükür Xâlmirzâyev (1940 - 2006), Sovyet ile sonrası dönemde Özbek ediplerinin yaşadığı dönüşüm veya hakikati teslim etme durumuna örnek bir yazardır. Hatta Sâbir Mirvâliyev, Xâlmirzâyev'in 1987'de yazdığı *Qârâ Kämâr* "Kara Kemer" adlı dramasıyla *Basmacıların* baskıncılar değil hakikatte hürriyet savaşçıları, istiklal için çarpışan kahramanlar olduğunu Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinin başlarında söylediğini belirtmektedir (Mirvâliyev, 1993, s. 58).

Xâlmirzâyev, *Qıl Köprik* "Kıl Köprü" romanında basmacıları karalarken, *Bändi Bürgüt* "Tutsak Kartal", *Dârveş* "Derviş", *Täbässum* "Tebessüm" hikâyelerinde ise onların esasında hürriyet ve istiklal savaşçıları olduğunu teslim etmektedir. Üstelik *Bändi Bürgüt* hikâyesinde, *basmacıların* Sovyet döneminde bile Özbek halkı tarafından vatani ve halkının istiklali için mücadele veren kahramanlar olarak kabul edildiği zımnen de olsa ifade edilmektedir. Xâlmirzâyev'in Sovyet döneminde yaptığı hatayı telafi için sonrasında yazdığı eserleriyle çok çabaladığını, bu konuda diyetini ödediğini söyleyebiliriz.

Aşağıda Basmacıların iç yüzünü (!) anlatmak için kaleme alınmış olan *Qıl Köprik* romanından Enver Paşa'nın da bulunduğu bir bölüm verilmiştir.

- Sözü'n kısası, - devam etti Enver, - tabii evvela halkı bize yöneltmeliyiz. Sovyetler halka neler vaat ediyor? Hürriyet, eşitlik! ... Tok bir hayat! Bizim de bütün bunları vaat etmemiz gerek! Bunda büyük fayda var... Ben bu hususta Sâid Âlimxân¹² ile de bir görüş birliğine varmıştım... Geçmişte emirlikte epey hatalar yapıldığı sizler için bir sır değil. Bunların akibetinde çıkan memnuniyetsizlikler çokmuş! "Genç Buharalılar"dan komünistler çıkmış!.. Siz ne dediniz İşan¹³ Hazretleri!

- Ben... fehim ferasetinize hayranım, efendim! - dedi Sudur İşan. - Bu, en önemli sorun, beyler! Savaş şimdi başlıyor. Enver Bey, siz hiçbirimizin aklına gelmeyen fikirleri ortaya attınız... Bizim bahtımıza halk ne yapacağını bilmiyor!... A'la Hazretleri de razı olursa, ben de aynı düşüncedeyim!

- Teşekkür ederim! - dedi Enver Paşa.

Ardından halk arasındaki düşmanlığı arttırmaya yönelik propaganda yürütülmesi zaruretinden uzun uzadıya söz etti.

- Bravo!

¹² Emir Said Alimhan (1881, Karmana - 1944), son Buhara Emiri.

¹³ Eşân: Dindar kesim arasında itibar kazanmış din adamı.

- Siz ne diyorsunuz İbrâhimbek!¹⁴

-Karşı değilim.

“İşte tamam!... Enver demin söylediği şiarlarla kendi halkını da kandırmıştı yahu! Sahtekâr!”
(Xâlmirzâev, 1982, 140).

Şükür Xâlmirzâev 1996’da kaleme aldığı *Bândi Bürgüt* “Tutsak Kartal” hikâyesinin sonunda ise ölen kartalı gömdüklerini anlatırken Sovyet döneminde basmacı olarak nitelediği kişileri bu defa şehit olarak tanımlar:

Sonra kartalı battaniyeye güzelce sararak çukura yerleştirip gömdük.

Kabristanda şehit olanların, yani hani şu Vatandaşlar Savaşı¹⁵ devrinde hürriyet, istiklal yolunda savaşıp ölen “basmacı”lardan da birkaçının kabri var, halk bunu saklı tutardı, biz çocuklar da kimseye ağzımızdan bir kelime çıkarmazdık. Bu mezarlarda yatanların basmacı olduğunun belgisi, bir sopa ve sopaya bağlı yarım metre uzunluğunda çürük bezdi.

Bu fikir benden çıktı dersem yalan olur. Her neyse birimiz çıktı ve dedi:

- Başına tuğ dikelim, ne dersiniz ha?

Biz kendimiz anlamadığımız halde hürriyet yolunda çok çabalayıp, bağırları kanla dolup ölümden başka çare bulamayan, bu işi de kendisine has bir tarzda gerçekleştiren kartalı tıpkı “şehit” gibi defnettik
(Xâlmirzâev, 2006, 27-28).

Xâlmirzâev, 1984’te kaleme aldığı *Dârveş* “Derviş” adlı hikâyesinde de Basmacılarla ilgili tarihî gerçekleri açıklamaktadır:

- Türkistan tarafından gelmiş. Aslı ise Hokand taraflarındanmış! - öyle diyerek Dâvrân’ın gözleri iri iri açıldı. Küçüklüğünden beri bildiğim tanıdık heyecanla kekeleyerek: - Ee, Hokand Muhtariyet’i aslında Türkistan Muhtariyeti imiş meğer?! - dedi. - Hani vardı ya, tarih derslerinde işlemiştik. Devrim karşıtı hareket diye?... Amaaan, sizin daha iyi bilmeniz gerek bu tarihi. Bugün artık herşey ortaya döküldü!

- Evet, biraz biliyorum, - dedim. - Lenin ile Stalin, umumen, Bolşevik liderleri Türkistan halkını aldattılar... Äzâmât, siz tarihe pek ilgi duymazsınız. Ancak şunu iyi bilin: Ekim İhtilali’nden sonra Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti hükümetinin “Şark Halklarına Hitabı” yayımlanmıştı. Orada at kafası kadar harflerle “Eski müstemlekeler Rusya’dan ayrılarak bağımsız devlet kurma hakkına sahiptir.” diye yazılmıştı. - Ben esasen heykeltıraşlıktan başka sahalara ilgi duymayan arkadaşşıma anlatmaya başladım. - Bizde Türkistan kendi kurultayını gerçekleştirerek “Devlet müstakildir!” diye ilan etti. Hatta hükümet üyeleri de tasdiklendi. Sonra, sonra dâhiler (ç.n. Lenin ve Stalin) bahane uydurarak: “Türkistan müstakil olursa kendisini koruyamaz. Devleti yönetemez!” diye ilan ettiler. Türkistan Hükümeti bunu reddedince de hükümet üyelerini hapse atmaya başladı. Sağ kalanlar

¹⁴ Türkistan milli güçleri liderlerinden biri.

¹⁵ Sovyetler Birliği’nin kurulduğu dönemde yaşanan iç savaş.

ise Hokand'a kaçtılar. Oraya da derhal Kızıl Ordu ulaştı ve "Asırlık arzumuzla ulaştık!" diyerek sevinen halkı kırmaya başladı. Hokand o zaman üç gün boyunca yandı, on bin kişi öldürüldü. Kalanları dağlara çıktılar, yani basmacı-serdengeçtilere dönüştüler. Bir kısmı ise başlarını alıp şehri terk ettiler. Ta Suudî Arabistan'a kadar gittiler. (internet 3)

Benzer bir diğer önemli örnek de Erkin Vâhid'dir (1936-2016). Erkin Vâhid, Özbekistan'ın son dönemlerde yetişmiş önde gelen şairlerinden birisidir. Şairin 1973'te yazdığı şiirinde *basmacı* kelimesi şöyle geçer, bu konuyla ilgili şunları söyler.

Hâzirgi Yâşlâr	Şimdiki Gençler
Qâri tâlgâ süyâb	<i>İhtiyar söğüde dayayarak</i>
Irğây âsânı ,	<i>Sallayarak bastonu,</i>
Âqsâqâl sorigâ âstâ yânbâşlâr.	<i>İhtiyar adam çardağa yavaşça uzanır.</i>
Xâyâldân ötkâzâr kâri dünyânı:	<i>Aklından geçirir dünyanın işlerini:</i>
"Eh, hâzirgi yâşlâr,	<i>"Ah, şimdiki gençler,</i>
Hâzirgi yâşlâr!"	<i>Şimdiki gençler!"</i>
U âsr teñdâşı.	<i>O, asrın akranı,</i>
Bütün umr endi	<i>Bütün ömrü şimdi</i>
Keçâ körgân tüşdây közi âldıdâ,	<i>Gece gördüğü düş gibi gözünün önünde,</i>
Yigirmâ yaşdâ âmirni yeñdi,	<i>Yirmi yaşında Emir 'i'¹⁶ yendi</i>
Vâdiyâ suv açdı ottız âltıdâ.	<i>Vadiye su'¹⁷ getirdi otuz altıda.</i>
Yâşligini eslâr,	<i>Gençliğini hatırlar,</i>
Uf tærtâr sekin.	<i>İç geçirir yavaşça.</i>
Sâlgınâ çimrilâr oq tüşgânqâşlâr.	<i>Haftıdan çatılır ak düşen kaşlar.</i>
"Biz hâm yâş bolgânımız bir mâhâl,	<i>"Biz de genç olduk bir zamanlar,</i>
Lekin	<i>Lakin</i>
Bâşqâçărâq çıqdı hâzirgi yâşlâr."	<i>Bir başka çıktı şimdiki gençler."</i>
U kolxoz tiklâdi,	<i>O, kolhoz kurdu,</i>
Yângi yurt qurdu.	<i>Yeni yurt kurdu.</i>
Bâsmâçiğâ qarşı ât sürdü öktâm.	<i>Basmacılara karşı at sürdü cesurca.</i>
Cângu cädällârniñ bârini kördi.	<i>Savaşların mücadelelerin hepsini gördü,</i>

¹⁶ 1920'da Kızıl Ordu tarafından devrilen Buhara Emirliğine gönderme.

¹⁷ 1939 yılında Fergane vadisine su getirmesi için yapılan Büyük Fergane Kanalı (özgün adı *Kättä Färğânâ Kanalı*).

Kördi açlıkni hãm,	Gördüğü açlığı da,
Yüpünlikni hãm.	Yokluğu da.
/.../	/.../

(Vâhidov, 2001a, s. 31)

Ancak aynı şair, 1991 yani Özbekistan'ın bağımsızlığına kavuştuğu yıl kaleme aldığı *Vätän Umidi* adlı şiirinin başında şöyle demektedir:

Ägärçi ismim Erkin,	<i>Her ne kadar ismim Erkin yani 'Hür' ise de aslında</i>
Erki yoq bändä-kişän boldım,	<i>Hürriyeti olmayan zincirlenmiş idim.</i>
Közim bağliq, dilim dâğliq,	<i>Gözüm bağlı, gönlüm dağlı,</i>
Tilim yoq, be-suhän boldım	<i>Dilim yok, konuşamayan idim.</i>

(Tolkun, 2016, s. 51)

Erkin Vâhid 1989'da kaleme aldığı *Sultânmurâd* adlı şiirin başında “*Sultânmurâd varlıklı bir adamdı. Cömert, eğitilmiş bir zengindi. Sovyet idaresi onun malını mülkünü müsadere, kendisini ise sürgün etti. Malından mülkünden, vatanından uzak diyarlara mecburen giderken, Sultânmurâd üzümler içinde şu sözleri dedi.*” diye yazar. Ardından aşağıda başlangıç kısmını verdiğimiz şiirini yazar.

Şäfqät etmäy baxtım qärä qılğänlär	<i>Şefkat etmeyerek bahtımı kara kılanlar,</i>
Şäfqätgä zâr, baxtı qärälär bolgäy.	<i>Şefkate muhtaç, bahtı karalar olsun.</i>
Meni vätänimdän cudâ qılğänlär	<i>Beni vatanımdan ayıranlar</i>
Vätändä vätändän cudälär bolgäy.	<i>Vatanında vatana hasret olsun.</i>
Heç qaçân, heç yerdä heç kimsägä, bäs,	<i>Hiçbir zaman, hiçbir yerde, hiç kimseye, yeter,</i>
Täläb älgän mälî buyurgän emäs.	<i>Yağmalama malı Allah nasip etmiş değil.</i>
Yer-suvımnı älgän nâbäkâr ul käs	<i>Toprağımı suyum alan nabekâr o kimse</i>
Yer üstidä yergä gädälär bolgäy.	<i>Toprağın üstünde toprağa dilenci olsun.</i>

(Vâhidov, 2001b, s. 108)

İstiklal Arifesinde ve İstiklal Dönemi Özbek Edebi Eserlerde Basmacılık

Gerçekleri söyleyebilme dönemi de diyebileceğimiz Sovyetlerin yıkılma sürecinde Özbek edip ve şairlerinde konuya karşı üç farklı yaklaşım görülür:

- 1) Basmacı adlandırması Türkistan milli güçleri için değil, tersine istilacı Ruslar için kullanılmalıdır.

2) Basmacı adı kabul edilir ve Türkistan milli güçleri için kullanılır. Ancak burada kelimedede anlam iyileşmesi dediğimiz olay gerçekleşir ve basmacılar övülür; çektikleri zulümler, uğradıkları haksızlıklar anlatılır.

3) Basmacıların, basmacıların yakınlarının veya basmacı olmadıkları halde basmacı oldukları töhmetiyle karşı karşıya kalanların yaşadıkları zulümler, haksızlıklar vb. işlenir.

Yazımızın bu bölümünde şiir, roman ve hikâyelerden örneklerle konunun nasıl işlendiği ele alınacaktır.

Sovyetler Birliği'nin yıkılma sürecinde Özbek aydınları ilk olarak *basmacı* adlandırmasının Türkistan milli güçleri için değil; ancak işgâlcî Ruslar için kullanılması gerektiğini savundular. Mesela bu husus, Özbekistan'ın meşhur güftekâr-bestekâr ve yorumcusu Dädäxân Häsän'in (doğ. 1941) 1989 yılında yazıp besteleyerek seslendirdiği aşağıdaki çalışmasında açıkça görülmektedir.

Dädäxân Häsän, Özbekistan'ın istiklale gittiği yolda korkmadan meydanlara çıkarak Rusların işgalci olduklarını haykıran bir şair-yorumcudur. Öyle ki Häsän, bir eserinde

Bâsıb âlındı bu yurt	<i>İşgâle uğradı bu yurt,</i>
Bâğrı tolâ sârıg qurt	<i>Bağrı dolu sarı kurt,</i>
Bizläрни kör qılmäsmu	<i>Bizleri kör etmez mi</i>
Änälär bergän oq süt	<i>Anaların verdiği ak süt?</i>

diyerek işgâlcî Rusları, Türkistan'ın bağrındaki *sarı kurtçuklara* benzetecek kadar korkusuz bir vatan ve hürriyet âşığıydı. Şairin aşağıdaki şiiri basılmamış olup, bize bizzat kendisi vermiştir. Şiirin altında kaleme alınma tarihi olarak 1989 kaydı bulunmaktadır. Dolayısıyla burada kaynak zikredemiyoruz. Ayrıca bu çalışmada Özbek Türkçesine ait metinlerdeki *bâsmäçî* kelimesi esasen *basmacı* olarak verilmiştir; ancak Dädäxân Häsän'in aşağıdaki şiirinde kelime işgâlcî Kızıl Orduyu ve Rusları kastettiği için *baskıncılar* diye çevrilmiştir.

BÂSMÂÇILÄR

Nâgâhândä sârhâd bilmäy bâsıb kelâdi.

Tâğ u tâşdân, dâryâlârdân âşıb kelâdi.

Uniñ nâfâslâri tekkân yurtniñ quçağı,

Türli bälâlgä, kâsâfâtgä tolâdı...

Bâsmâçilär, bâsmâçilär, bâsmâçilär!

Ävväl bâğ u bostâniñni işğâl etâdi.

Soñrâ dîn u imânıñni pâyımâl etâdi

Yer âstı, yer üsti, bärçä bâylikleriñni,

Vä älhâzâr, öz yurtıgä âlib ketâdi.

Bâsmâçilär, bâsmâçilär, bâsmâçilär!

Bu yurtlârgä men mä'rifât âlib keldim der.

Özi mä'rifâtdân yırâq, fâqât härâm yer.

Qoldâ qurâl, sengä buyruq berib degäylär

Öziñ yemä, kiymä fâqât-fâqât mängä ber!

Bâsmâçilär, bâsmâçilär, bâsmâçilär!

Vâtân tuygusu yoq beâr yâlgân sözlâydi

Qâyda qârni toysä oşâl yerni közlâydi

Uniñ mäş'um istibdâdı, zulmı âstıdâ-

Qaçângäçä Türkiy xälqlär zâr-zâr bozlâydi.

Bâsmâçilär, bâsmâçilär, bâsmâçilär!

Ulârni zâbt etmäq üçün birläşmäq keräk.

Mäğlub xälqlär, bir til bolib, sirläşmäq keräk.

Bärmâqlär birläşib muştgä äylängän käbi-

Misli faşistlârgä qarşı küräşmäq keräk.

Bâsmâçilär, bâsmâçilär, bâsmâçilär!

BASKINCILAR

Ansızın hudut bilmeden basar gelir.

Dağ ve taştan, deryalardan aşar gelir.

Onun nefesinin değdiği yurdun kucağı,

Türlü belalarla, kötülüklerle dolar.

Baskıncılar, baskıncılar, baskıncılar!

Evvel bağ ve bostanını işgal eder,

Sonra din ve imanını ayakaltı eder,

Yeraltı, yerüstü, bütün zenginliklerini-

Maalesef, kendi yurduna alır gider.

Baskıncılar, baskıncılar, baskıncılar!

Bu yurtlara ben marifet alıp geldim der.

Kendisi marifetten irak yalnız haram yer.

Elde silah, sana buyruk verip derler,

Kendin yeme, giyme, yalnız yalnız bana ver.

Baskıncılar, baskıncılar, baskıncılar!

Vatan duygusu yok, hayâsız yalan söyler,

Nerede karnı doysa o yeri gözler,

Onun meşum istibdatı, zulmü altında-

Ne zamana dek Türk halkları zar zar inler.

Baskıncılar, baskıncılar, baskıncılar!

Onları zabt etmek için birleşmek gerek.

Mağlub halklar dil birliği yapıp sırlaşmak gerek.

Parmaklar birleşip yumruğa dönüştüğü gibi-

Bu faşistlere karşı savaşmak gerek.

Baskıncılar, baskıncılar, baskıncılar!

Bu konuda yazan önemli bir diğər şair de merhum Muhämmäd Yusuf'tur (1954-2001). Son dönemin önde gelen şairlerindendir. Aşağıdaki şiir, şairin 1992'de basılan *Erkâ Āhu* (Nazlı Ahu) adlı kitabından alınmıştır. Bu şiirin kaç tarihinde yazıldığı kitapta belirtilmemiştir.

BÄSMÄÇİLÄR

Älmäslärdän keskir edi şämşiriniz,
Tütün bolib tozib ketdi täqdiriniz.
Miñ yigitgä ärzirdiniz här biriniz,
Ät oynätib yurmädiniz, bäsmaçilər...

Tupraq töşäk boldi, bälis egär başda,
Umriñizniñ yärimi ötdi tığu taşda.
Cäläliddin käbi mudâm cähängäştä
Ne künlärni körmädiniz, bäsmaçilər.

Qorğäşingä qorğän boldi qaq yuräklär,
Käfan boldi qängä bätgän äq yäktäklär,
Songi mäkan boldi gähä çäkäläklär,
Ädämdäy häm ölmädiniz, bäsmaçilər.

Tüşünmäyin kimlär qarğäb, kimlär sätidi,
Könlünüzä äläm, közdä yaşlar qätidi,
Bilmäy bä'zän öz bäläniz taşlar ätdi,
Yaş deb ginä kilmädiniz, bäsmaçilər.

Üyinizdä sizni kütdi kel deb, töräm,
Kelinçäklär kâkilläri täräm-täräm!..
Könilgä yâr sığärmı, deb yurtdä qaräm,
Cänggählerdän cilmädiniz, bäsmaçilər.

Keñäşsäniz tär dünyälär keñ bolärdi,
Ergäş yäqä bolsä, Şermät yeñ bolärdi.
Birläşsäniz kim häm sizgä teñ bolärdi,
Neçün ähil bolmädiniz, bäsmaçilər?..

Baş egsäniz - egdiniz gäh dost qäsidä,
Dälälärdä, cälälärdä, qar ästidä.
Erk misäli cilmädiniz dâr ästidä,
Duşmängä baş egmädiniz bäsmaçilər.

BÄSMÄÇİLÄR

*Elmaslardan keskin idi kılıcınız,
Duman olup dağılıp gitti takdiriniz,
Bin yiğide değeriniz her biriniz,
At oynatarak gezmediniz, basmacılar.*

*Toprak döşek oldu, eyer yastık başta,
Ömrünüzün yarısı geçti dağda taşta,
Celaledin¹⁸ gibi müdam cihanı gezen
Ne günleri görmediniz, basmacılar.*

*Kurşuna kale oldu kuru yürekler,
Kefen oldu kana batan ak içlikler,
Son mekânı oldu bazan çalılıklar,
İnsan gibi dahi ölmediniz, basmacılar.*

*Anlamadan sizi, kimi lanetledi, kimi sattı,
Gönlünüzde elem, gözde yaşlar dondu,
Anlamadan bazen öz yavrunuz taşlar attı,
"Küçüktür" diye darılmadınız, basmacılar.*

*Evinizde sizi bekledi "Gel!" diye, beğim,
Taze gelinler saçları örüm örüm!..
"Gönüle yar sığar mı?" esir yurttan diye
Savaş meydanlarından kaçmadınız, basmacılar.*

*Anlaştığınız dar dünyalar geniş olurdu,
Ergiş yaka olsaydı, Şirmet yen olurdu,
Birlleşseniz kim size denk olurdu?
Niçin uyumlu olmadınız, basmacılar?*

*Baş eğmekse, eğdiniz bazen dostluk kastıyla,
Kırlarda, yağmurlarda, kar altında,
Hürriyet gibi gülmüsediniz dar altında,
Düşmana baş eğmediniz, basmacılar.*

¹⁸ Celaledin ibni Alâvüddin Muhammed, 1198—1231 arasında yaşayan Harezmsahlr devletinin son hükümdarı.

Kitáb titib tápgänlärim - bəri yalğân,
Kinolärgä çäpgänlärim - bəri yalğân.
Tığ tutgängä tığ tutdıñız, siz heç ân
Nân tutgängä tegmädiñiz, bäsmaçılär.

Sizni desäm közimä yaş lärzân-lärzân,
Neçün bunça ädälätñiñ nırxı ärzân?
Cännät ägär bolsä sızız cännätmäkân,
Behüdä qân tökmädiñiz, bäsmaçılär!..

Siz yoq, bundä kötärildi därpärädälär,
Mäydänlärdä boldı qızıq hängämälär,
Ätdän tüşdi sarıq moyláv sarkärdälär,
Äfsus, äfsus körmädiñiz bäsmaçılär.

Körgändirsiz bälki. Yoqsä, cim bizlärgä
Qäbrlärdän qol uzätädi kim bizlärgä?..
Buxârâni topgä tutgän tonğızlärgä
Siz häm kılıç sermädiñiz, bäsmaçılär.

Bäsmaçımış... Tutmäydimi bir kün qanı,
Äy tä'rifçi, äy tärıxçi, äy bemä'ni?..
Hämmä sizdäy öz yurtını sevsä qanı!
Nelärdin däs bermädiñiz, bäsmaçılär.

Erkli eldä sizni esläş näqädär xuş,
Sizgä häykäl qoysä ärzir mäydänläär boş,
Äq yäktäkdä äq ärgümäq minib äqtöş
Mundäq kökräk kermädiñiz, bäsmaçılär.

Subhidämdä şe'rim bitdim közim tinib,
Päyiniñgä keldim köñlim bir öksinib,
Turiñ endi bábâ, desäm, siz xorsinib,
Cilmäydiñiz - turmädiñiz, bäsmaçılär.

Älmäs misäl keskir edi şämsiriñiz,
Tutun bolib tozib ketdi täqdiriñiz,
Miñ yigitgä äzirdiñiz här biriñiz,
Ät oynatib yurmädiñiz, bäsmaçılär!

(Yusuf, 1992, s. 33-34)

*Kitap didikleyip bulduklarım, hepsi yalan,
Sinemaya koşturduklarım, hepsi yalan,
Kılıç tutana kılıç tuttunuz siz hiçbir zaman
Ekmek tutana değmediniz, basmacılar.*

*Sizi anınca gözümde yaş dizi dizi
Niçin adaletin değeri bu kadar ucuz?
Eğer cennet varsa, cennetmekân olan sizlersiniz,
Beyhude kan dökmediniz, basmacılar!..*

*Siz gidince burada kaldırıldı aradan perdeler,
Meydanlarda oldu ilginç hengâmeler,
Attan indi "Sarı bıyıklı" askerler,
Yazık, yazık görmediniz, basmacılar.*

*Görmüşünüzdür, belki. Yoksa sessizce bizlere,
Kabirlerden el uzattı kim bizlere?
Buhara 'yı topa tutan domuzlara,
Siz de kılıç sapladınız, basmacılar.*

*"Basmacı" imiş... Tutmaz mı bir gün kanı,
Ey tanımcı, ey tarihçi, ey kendisini bilmez?...
Herkes sizin gibi yurdunu sevseydi keşke!
Nelerden ders vermediniz, basmacılar.*

*Hür yurttaki sizi hatırlamak ne kadar hoş,
Heykeliniz dikilmeye layık meydanlar boş,
Ak kaftanla ak atlara binip çıplak göğüsle
Şöyle göğüs germediniz, basmacılar.*

*Seher vakti şiirimi yazdım gözüm kararıp
Ayağınıza geldim gönüm mahzunlaşıp,
"Kalkın artık, dede!" deyince siz iç çekerek,
Gülümsediniz, kalkmadınız, basmacılar.*

*Elmas misali keskin idi kılıcınız,
Duman olup dağılıp gitti takdiriniz,
Bin yiğide değerdiniz her biriniz,
At oynatıp gezmediniz, basmacılar!*

Konunun romanlarda nasıl işlendiğine dair ilk örnek Tığay Murâd'a (1948-2003) aittir. Yazar, *Ätämädän Qalgän Dälälär* (Babamdan Kalan Tarlalar) adlı tarihî-belgesel niteliğindeki romanında, önce Kızıl ardından Bolşevik Rusların Türkistan'ı işgalini Sovyetlerin yıkılma

arifesine kadar getirir. Romanın başlarında *basmacı/basmacılık* meselesini gündeme getirir ve konuyla ilgili gerçeği roman kahramanı Dehqânqul'un babası Äqrâb ile annesinin konuşması esasında verir:

- Kadınlar, "Adamınız basmacı olmuş, doğru mu?" - diyorlar
- Dehqânqul!¹⁹ Basmacı demeyin. Kaçtır söylüyorum, basmacı demeyin, diye.
- Bütün kadınlar böyle diyor.
- Derse der. Basmacı olup hangi yurdu basmışız? Basmacı olup hangi yurdu yağmalamışız? Dehqânqul! Basmacı denen kelimeleri onlar bilerek çıkardılar.
- Kimler?
- Kimler olacak? - Kızıklar! Kimler olacak? Atasına lanet domuzlar. Domuzların kendileri yurdumuzu basıp geldi. Üstüne üstelik bize *basmacı* diyor. Atasına lanet domuzlar kendilerini, buyruklarını bizim alnımıza yapıştırdı.
- Öyleyse, siz kim oluyorsunuz?
- Mücahit! Anladın mı? Mücahit!
- O da ne demek?
- Mücahit, eli için yurdu için cihat eden adam demek. Eli yurdu yolunda şehit olmaya hazır adam demek.
- Ne bileyim, Dehqânqul, el âlem böyle söylüyor işte.
- Dehqânqul! El âlem Kızıkların hilesine kanmasın. Ben Kızıkların birini bile bırakmadan kıracağım. Kurtulan Kızıkları ise nereden geldiyse oraya kovacağım. Elimiz yurdumuz ancak o zaman anlayacak kimin mücahit, kimin basmacı olduğunu. Batan günün atacak tanı vardır.
- ...
- Bir Râşid Basmacı ile ikinizin elinden ne gelir?
- Dehqânqul! Daha kaç defa söyleyeceğim basmacının ne olduğunu? Basmacılar işte o Kızıklar! (Murâd, 1994, s. 32-33)

Bu konu romanda tekrar tekrar dile getirilir. Romanın gelişme bölümüne geçildiğinde artık Sovyet idaresi, Türkistan'ı tamamen işgal etmiş, bağımlı cumhuriyetlere bölmüştür. Dehqânqul çocuktur. Babası katledilmiştir. Henüz beşinci sınıf öğrencisidir. Sovyet döneminde Özbekistan büyük bir pamuk tarlasına dönüştürülmüştür. Yalnız büyükler değil, çocuklar bile tarlalarda zehir içinde yarı aç yarı tok çalıştırılmışlardır. Dehqânqul da tarladadır. Üstelik günlük toplamaları şart olan belli bir kilo vardır. Dehqânqul cılız olduğu için planı tamamlayamaz. Dayak yer. Sövlür. Müdür şöyle bağırır:

- Pamuk, sen ülküsü bozuğun²⁰ gözünü oyar! - dedi. - Zaten sen kimsin biliyor musun? Sen, basmacısın, basmacı!

¹⁹ Özbeklerde karı koca birbirine ismiyle hitap etmez. Hitap için iki yol kullanılır. Çocukları varsa ilk çocuğunun adıyla seslenirler yahut da *anası, babası* diye hitap ederler. *Dehqânqul* burada ikisinin ilk çocuğunun adıdır.

²⁰ Sovyet dönemini anlatan romanlarda, rejim karşıtları *mâfkurâsi buzûq* "ülküsü bozuk, ideolojisi bozuk" olarak tanımlanmaktadır.

....

- İşte görüyor musunuz yoldaşlar? - dedi müdürümüz. - Aslin neslin neyse sonunda ona çekersin!
Bunun babası Basmacı Äqrâb idi! Sovyet rejimi düşmanı pamuk toplar mı hiç? (Murâd, 1194, s.55)

Murâd Mânsur (1941-2014) 1998’de kaleme aldığı *Cudâlik Diyârı* (Ayrılık Diyarı) adlı romanında Sovyetlerin ilk yıllarında Taşkent’te yaşanan olayları dile getirmektedir. Romanın sonunda yerini yurdunu terk etmek zorunda kalan Sultân Murâd’dan romanın anlatıcısı ve başkahramanı olan kardeşi Mâqsud’a gelen mektubun bir yerinde basmacılık meselesi şöyle gündeme gelir:

Mâqsud, bırak, kendine hâkim ol. Ağlama, ağlayarak uğurlama beni. Ben, sana özlemlerimi değil, kendi hatalarımı ve günahlarımı sıralıyorum. Yalnız Allah’ın ve bizzat kendimin bildiği günahlarımı sana güvenerek anlatıyorum. Sen uzun yaşayacak bir delikanlısın ailemizde, bir gün anlarsın sanıyorum. Yurdumuzda kimisi benim için “haydut” der, kimisi “son basmacı” diyerek lanet damgasını çoktan vurmuştur. (Mânsur, 1998, s. 380)

Sovyet rejimi; Türkistan’da kendisine karşı çıkanları ya öldürmüş yahut da mal mülklerini müsadere ederek sürgün etmiştir. Bu şekilde malına el konarak sürülenlere *qulâq* denmiştir. Bu uygulama o derece basite indirilmiştir ki Sovyet yandaşları sevmedikleri, malına mülküne hatta namusuna göz diktikleri kişileri *bâsmâçi*, *unsur* gibi ithamlarla yok etmişlerdir. *Qulâq* olanların geride kalan aile fertleri de toplum tarafından dışlanmış, uzun yıllar eziyet çekmiş; yerini yurdunu bazen adlarını değiştirmek zorunda kalmışlardır.

İşte bu durumu Sâfâr Bärnâev (1938-2001) *Qulâq Bâlâsı* “Sürgünün Çocuğu” hikâyesinde işlemiştir. Hikâyenin kahramanı henüz on yaşındaki Sâbir’dir. Sâbir’in babası *Nârzi* ve annesi *Rızvân* orta gelirli bir çiftçi olmalarına rağmen Sovyet rejiminin adamı *Âşur Şapka* tarafından bir gün içinde *basmacı* olmak ve evinde buğday saklamakla itham edilir, sonra da malına mülküne el konarak sürgün edilirler. Bu bir ilk değildir. Köyde sıradan başka çiftçiler de *Âşur Şapka*’nın zorbalığına maruz kalmış ve ne olduğu belirsiz şekilde ortadan kaybolmuşlardır. Bütün bu olay yaşanırken zavallı Sâbir, halasındadır. Ertesi gün eve geldiğinde kimsecikler yoktur. Dışarı çıktığında ise köylüler ondan kaçmaktadır. Okula gittiğinde oradan kovulur:

Sâbir’in hayatı işte böyle geçmeye başladı. Sâbir, yanında kaldığı halasının yanından kaçıp geldiği günlerin birinde köyün kenarında bir grup çocuğun toplandığını gördü ve onlara doğru vardı. Çocuklar onu görünce sessizleştiler ve bir adım geriye çekildiler. Sâbir yaklaşarak bizzat tanıdığı çocuklara baktı. Çocuklar “Git buradan, git!” diye hep beraber bağıştılar. - Sen *qulâq*’ın çocuğusun!
Az önce geriye çekilen çocuklar birden atılarak hep birlikte onu önlerine katıp kovalamaya başladılar. Hatta bununla da yetinmeyerek arkasından taş toprak atmaya başladılar.

Çocukların bağırta çağırısını işiten bıyıklı biri okul denin evden aceleyle çıktı. - Hey çocuklar, bu ne gürültü? - diye sordu. - *Qulâq*'ın çocuğu! - dedi çocuklardan biri kaçmakta olan Sâbir'i göstererek. - Kovduk, Yoldaş Muallim.

- Tamam, hadi derse!

Muallim elindeki çubuğu havada sallayarak çocuklar derslane girinceye kadar kapı önünde durdu.

Dershaneye girince çocukların sesi kesildi. Şimdi yalnızca muallimin kalın sesi işitiliyordu.

Sâbir merakla dershanenin etrafını dolandı. Daha fazla sabredemeden içeride neler olduğunu görmek istedi. Ayakucunda yürüyerek gelip açık kapıdan içeriyi gözledi.

- Aha, muallim, *qulâq*'ın çocuğu geldi. - oturmakta olan çocuklar hep birden ayaklandı.

- Kesin sesinizi! - dedi muallim, - Kesin! Gürültü etmeyin! - O elindeki çubukla çocukları tehdit etti. -

Kim ağzını açacak olursa terbiyesini veririm!

Muallim kapıdan çıkarak Sâbir'e "Gel!" diye işaret etti. Çocuğun kulağına işitilir işitilmez bir sesle fısıldadı:

- Yavrum, buralarda dolaşma. *Qulâq*'ın evladısın. Görürlerse seni rahat bırakmazlar. Haydi git buralardan!...

Bıyıklı adamın kendisine "yavrum" demesi Sâbir'i derinden etkiledi. Birden hüngür hüngür ağlamaya başladı.

- Ağlama yavrum, - dedi o, - takdir böyleymiş... Git artık! (internet 4)

Kara Propagandada Halk Edebiyatından Yararlanma

Sovyet yandaşları *basmacılar* aleyhine propagandayı hiçbir sahada ihmal etmemişlerdir. Roman, şiir, tiyatro, sinema yanında sözlü edebiyattan da yararlanılmıştır. Mesela Äläviyâ-Rozimbây'in 1983'te yayımladığı 296 sayfalık *Sovet Dävri Xälq Qoşıqları* adlı kitabın 33-45. sayfaları tamamen bu amaçla söylenmiş mani ve türkü tarzı şiirlere ayrılmıştır. Buradan birkaç örnek verelim.

<i>Ätläs köyläk kiygünçä</i>	Atlas elbise giyeceğine
<i>Märcän älb täqsäng-çi</i>	Mercan alıp taksana.
<i>Bäsmäçigä tekkünçä</i>	Basmacıya varacağına
<i>Däryälärdä äqsäng-çi</i>	Irmaklarda boğulsana.
<i>Güm bolsın, gümrân bolsın</i>	Yok olsun, kaybolsun,
<i>Bäsmäçi tämâm bolsın.</i>	Basmacılar tükensin.
<i>Bäsmäçini qıyrätgän</i>	Basmacıyı kurutan
<i>Bätürlär ämân bolsın.</i>	Baturlar sağ olsun.
<i>Gülni gül yandı kör,</i>	Çiçeği çiçek yanında gör,
<i>Bäxri dilingni açadı,</i>	Keyfin yerine gelir.

Bu türkünün tamamı, Afganistan'ın Rus işgaline uğramasından sonra Türkiye'ye gelen Güney Türkistanlı ses ve saz sanatçısı Sabir Karger'in 1986'da çıkardığı Türkistan Halk Müziği 1 adlı albümünde *Askerler* adıyla yer almıştır. Dileyenler bu şarkıyı Youtube'de dinleyebilirler (İnternet 5).

Konuyla ilgili olarak başka örneğimiz günümüz Özbek müziğindedir. Özbek popüler müziği sanatçılarından Mâhım'ın söylediği *Bâbâlarım* "Dedelerim, Atalarım" adlı şarkının sözleri aşağıda verilmiştir.

Bâbâlarım

Tâğlâr tâşi bâşingiz boliş bolib,
Siz yâtıbsız qây mâzârdâ hâmuş bolib.
Bâşingizdâ quyâş yiglâr Kümüş²² bolib,
Erkin deyâ tâğdâ qâlgân sâdâlârim
Bâsmâçi deb nâm âlgânsiz bâbâlarım.

Soqır edik nâmingizdân âr qıldik biz.
Erkin degân begzâtını xâr qıldik biz.
Belbâğingiz boyningizgâ dâr qıldik biz.
Dâr âstidâ dâd sâlgândâ mâmâlârim.
Meni oylâb cân berdingiz bâbâlarım

Turân bâğrin ezib yâtgân câfâlârim
Siz qullikdân xâzâr qılgân bâbâlarım
Sâğınç bolib yurtdâ esgân sâdâlârim
Cännâtmâkân, cännâtmâkân, cännâtmâkân
Cännâtmâkân, mening âziz bâbâlarım.

Türk elidâ tâbuti yelkâ-mâ-yelkâ
Tonın bâğrin tutqâzmây ketgân Özbekkâ,
Dunyâ tâhsin oqır Şermuhâmmâdbekkâ
Ruhingizgâ bâhş âylâdim duâlârim,
Mädâminbek, İbrâhimbek bâbâlarım.

Yulduzlâr sâmalârgâ qâdâlgân ârmân
Tünlâr sizni sâğınib yiglârmu Çolpân

Dedelerim

*Dağlar taşı başınıza yastık olup,
Siz yatarsınız hangi mezarda sessizce?
Başınızda güneş ağlar Gümüş²² gibi,
Hürriyet diye dağlarda kalan sedalarım!
Basmacı diye nam aldınız, dedelerim!*

*Kör idik, namınızdan ar ettik biz.
Hürriyet diyen beyzadeyi hâr ettik biz.
Kuşağımızı boynunuza dâr ettik biz.
Dâr altında feryat çekende nenelerim,
Beni düşünüp can verdiniz, dedelerim!*

*Turan'ın bağrını ezmekte olan cefalarım,
Siz kölelikten ar eden dedelerim!
Özlem olup yurtda esen sedalarım,
Cennetmekân, cennetmekân, cennetmekân,
Cennetmekân, benim aziz dedelerim!*

*Türk elinde tabutları omuz omuza,
Kaftanının yakasını tutturmadan gitti Özbek'e
Dünya "Aferin!" der Şirmuhammed Beg'e²³
Ruhunuza bahşeyledim duâlarımı,
Muhammed Emin Beg, İbrahim Beg²⁴, dedelerim!*

*Yıldızlar semalara kakılan özlem,
Geceleri sizi özleyip ağlar mı Çolpan?²⁵*

²² Özbek romancılığının kurucusu Abdullah Qadiri'nin (1894-1938) *Ötgän Künlär* "Geçmiş Günler" adıyla kaleme aldığı ilk Özbek romanının baş kadın kahramanı. Kümüş, Özbek edebiyatında olumlu kadın imgesi için sıkça kullanılan göndermedir. Romanın baş kahramanı Atabek de Ceditçi bir basmacıdır.

²³ Şirmuhammed Beg: Türkistan milli güçlerinin korbaşısı.

²⁴ Muhammed Emin Beg, İbrahim Beg: Türkistan milli güçlerinin korbaşısı.

Äxır Xudâ bändälärin hür yäratgân	<i>Neticede Allah kullarını hür yaratmış!</i>
Yât ellärdä siz közläri cilälärim	<i>Yad ellerde siz gözleri ışıldayanım,</i>
İstıqlälni körmäy ketgän bâbälärim.	<i>İstiklali görmeden göçen dedelerim!</i>

(İnternet 6)

Konuyla ilgili son örneğimiz: Mänsurxocä Xocäyev, Türkistan milli güçlerinin korbaşlarından Şermuhämmädbek'i anlattığı kitabına *Çocukluk Hatıralarımdan* diye bir bölümle giriş yaparken şunları söylemektedir.

Çocukluk Hatıralarımdan

Kalbimizin siyaset ve ideoloji damgasından uzak olduğu çocukluk çağlarımız... Hafta geçmez okulumuza “basmacılar” hakkında filmler getirirler; tarih ve edebiyat derslerinde “basmacılar”ın “müthiş” suçları hakkında bahsederler, sözün kısası şuuumuzda “basmacı” denen olumsuz sima yaratmaya çabalarlardı. Ancak nedense sabi kalbimiz, şuuumuz “basmacı” simasını kabul edemez, savaşıklık oyunu oynadığımız zaman iki cepheye yani “Aklar²⁶-Kızıllar” veya hakeza gruplara bölündüğümüzde bile oyunumuzda Kızıllar-Basmacılar grubu olmazdı...

O gün okulda bu mevzuda bir film daha –yanılmıyorsam *Revat Kurtları (Rävât Qäshqırları)* gösterildi.

Ne de olsa küçük çocuğuz, eve gelince:

- Kızıllar, Basmacıları işte böyle vurarak işte şöyle vurarak kırdı geçirdi, deyivermişim.

Bu tarihî vakıaları bizzat gözüyle gören, zaruri hallerde onlara yardım elini uzatan rahmetli babamın birden rengi atmıştı. Yalnız kaldığımız bir sırada etrafta kimsenin bulunmadığına inanç getirince şöyle demişlerdi:

- Oğlum, onlar basmacı değil. Rusya'dan gelerek bu ülkeyi basan, zenginliklerimizi kendi yurtlarına taşıyıp götüren Kızıllar, İslam dininin düşmanları olan Bolşevikler basmacıdır. Amma bütün bunları yalnız sana söylüyorum, o kadar. Ola ki biri duyacak olursa hepimizi topun ağzına koyup atıp öldürürler... (Xocäyev, 2008, s. 4)

Xocäyev'in hatıralarından da anlaşılacağı gibi kara propaganda ilkokul çocuklarına kadar düzenli ve sürekli olarak yapılmıştır. Ancak Özbek halkının çocukları bile şuuraltında Basmacıları karalamayı reddetmişlerdir. Keza bu hatıradan insanların Sovyet döneminde Basmacılar konusunda en ufak bir gerçek kırıntısını söylemesinin bile ölüm ve sürgün edilmeleri için yeterli olduğu anlaşılmalıdır; insanların nasıl bir korku rejiminde yaşadıkları görülmektedir.

²⁵ Sovyetlerin 1938'de katlettiği modern Özbek şiirinin kurucusu kabul edilen şair, Abdulhamit Süleyman Çolpan (1897-1938). Çolpan, aynı zaman Çoban Yıldızı demektir. Burada tevriyeli kullanılmıştır.

²⁶ Sovyetlerin kurulması döneminde Bolşeviklere karşı savaşan Çarlık yandaşları.

Sonuç

Sovyetler Birliği adı altında Ruslar, Türkistan Türklerinin Çarlık sonrası kurdukları Türkistan Muhtar Cumhuriyetini dolayısıyla da hürriyet ve vatanlarını yerle bir ederken aslında kendileri için söylenmesi gereken ‘basmacı’ kavramını kendilerine karşı direnen milli güçleri halk nezdinde küçük düşürmek, zihinlerde kötü algı oluşturmak için kullanmışlardır. Üstelik Ruslar, bu kara propagandayı bizzat Özbek edip ve şairlerinin eliyle kendi halkına karşı yaptırmıştır.

Bu durum Sovyetlerin yıkılma sürecine kadar devam etmiş, sürecin başlamasıyla birlikte artık gerçekler ifade edilmeye başlanmıştır. Ancak bu defa da Sovyetler Birliği döneminde meydana getirilen edebiyat ile bu edebiyatın temsilcilerinin nasıl değerlendirilmesi gerektiği sorunu ortaya çıkmıştır. Bir tarafta hürriyet ve vatan için ölenler; öte tarafta ise belki can korkusuyla belki şahsî çıkarları için halkının yanında durmayanlar bulunmaktadır ve her ikisi de Özbeklerin ortak geçmişidir. Üstelik her iki grubun da Özbek edebiyatında silinmez izleri, vazgeçilmez eserleri vardır.

Kaynakça

Donuk, A. (1992). Basmacı hareketi. *DİA*, 5, 107-108.

Äläviyâ-Rozimbây (1983) *Sovet Dävri Xälq Qoşıqları*. Taşkent: Ğäfur Ğulâm.

Älimcân, Hämîd (1951). *Tänlängän Äsärler*. Hazırlayan: Särvär Äzimov. Taşkent: ÖZSSR Dävlät Nəşriyâtı.

Äyni, Sädriddin (1964). *Äsärler İkinçi Tom*. Taşkent: SSSR Dävlät Bädiiy Ädäbiyät Nəşriyâtı.

Bayraktar, Bayram (2008). “Turar Riskulov, Sultan Galiyev ve Mustafa Kemal Atatürk’te Türk Dünyası Ülküsü”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, cilt VIII, sayı 2, s. 21-34.

Entsiklopedik Luğät. (1988). Komisyon. c. 1., Taşkent: Özbek Sovet Ensiklopediyasi.

Gök, S. (2012). Türkistan mücadelesi ve basmacılar. *IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2 (1), 75-77.

Xälmirzäyev, Ş. (1982). “Qil Köprik. Roman. Dävâmı”, *Şärq Yulduzı Äylik Ädäbiy-Bädiiy, İctimâiy-Siyâsiy Jurnal*, 11, 133-163.

Xälmirzäyev, Ş. (2006). *Säylänmä III cild hikâyälär*. Hazırlayan: Säyyärä Xälmirzäyeva, Taşkent: Şärq.

Hayit, Baymirza (1978). *Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri*. İstanbul: Sabah Gazetesi Kültür Yayınları.

- Xocäyev, Mänsurxocä (2008). *Şermuhämmädbek Qorbâşı*. Taşkent: Şärq.
- İbrâhimov, Äbduqâhhâr - Xäyridin Sultânov - Närzullä Coräyev (1996). *Vätän Tuyğusı*. Taşkent: Özbekistân.
- Kocaoğlu, T. (1996). Çağdaş Özbek şiiri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, TDK, Ankara, 3-53.
- Kocaoğlu, T. (2001). *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924 Osman Hoca Anısına İncelemeler*. Haarlem: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi.
- Koçar, Ç. (2010). Türkistan'da Ermeni Vahşeti'nin 90. yıl dönümü. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 281, 31-33.
- Mänsur, M. (1998). *Cudâlik Diyârı*. Taşkent: Şärq.
- Mirväliyev, S. (1993). *Özbek Ädiblâri*. Taşkent: Fän.
- Murâd, Tâğäy (1994). *Ätämädän Qâlgän Dälälär*. Taşkent: Şärq.
- Musâqulov, Äsqâr (2010). *Özbek Xälq Lirikası*. Taşkent: Fän.
- Şämsutdinov, Rustämbek - Şädi Kärimov (2010). *Vätän Tärixi (Özbekistân sovet mustämläkäçiligi дәvridä) Üçinçi Kitâb*. Taşkent: Şärq.
- Özbek Tilining İzähli Luğäti I-II* (1981). Moskova: Özbekistân SSR Fänlär Akademiyası.
- Özbek Tilining İzähli Luğäti I-V* (2006-2008). Taşkent: Dävlät İlmiy Nəşriyätı.
- Özbekistân Milli Entsiklopediyası I-XII* (2000-2005). Taşkent: Dävlät İlmiy Nəşriyätı.
- Özbekistân Sovet Entsiklopediyası I-XIV* (1971-1980). 2. Cilt Taşkent: Özbekistân Fänlär Akademiyası.
- Räcäbov, Qährämân (2002). "Bäsmäçilik" *Özbekistân Milliy Entsiklopediyası*. Taşkent: Dävlät ilmiy nəşriyätı, s. 553.
- Sultân, İzzät (1971). *Äsärلär Tört Tomlik, İzzät Sultân I Birinçi Tom, Dramturgiya*, Taşkent: Ğäfur Ğulâm.
- Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun.
- Tolkun, S. (2016). "Özbek Şairi Erkin Vähid'in 'Vätän Umidi' Adlı Şiiri ve Yorumu". *Türkbilig*, 31, 47-56.
- Vähidov, E. (1992). *İztirâb*. Taşkent: Özbekistân.
- Vähidov, E. (2001a). *Şe'r Dunyası Säylänmä İkkinçi Cild*. Taşkent: Şärq.
- Vähidov, E. (2001b). *Umrım Däryası Säylänmä Üçinçi Cild*. Taşkent: Şärq.
- Yäşın, K. (1980). *Äsärلär, Üçinçi cild dramalär*, Taşkent: Ğäfur Ğulâm.

Tolkun, S.

Yusuf, Muhämmäd (1992). *Erkä Kiyik*. Yüzâvân: İcâdkâr.

Zenskovsky, A. Serge (1983). *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*. Çeviren: İzzet Kantemir. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

İnternet kaynakları

1. http://www.ziyouz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=8005 25.01.2017
2. http://www.ziyouz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=8040 25.01.2017
3. <http://n.ziyouz.com/uzbek-nasri/shukur-xolmirzayev-1940-2005/shukur-xolmirzayev-darvesh-hikoya> 17.08.2016
4. <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/safar-barnoyev-quloq-bolasi.html> 02.08.2016
5. https://www.youtube.com/watch?v=ryb3QQmOX_0 13.10.2016
6. https://www.youtube.com/watch?v=NR_2iM-Sy5Q 13.10.2017

Extended Abstract

The Turkestan Turks, getting independence partly from the Tsarist Russia, were again invaded by the Russians under the name Soviet. The name *Basmachi* was used to humiliate the national forces of Turkestan that resisted the Russian occupation. The mass that the Soviet administration called the *Basmachi* was generally active between 1918 and 1925. However, the name Basmachi had been used since the middle of 1919.

This name also was used to refer by the Soviet press to its associates of the liberation struggle carried out by the Afghan people against the occupation of the USSR in Afghanistan, in the years 1979-1989.

In addition, this name was exploited for the purpose of accusing and persecuting those who contradicted the Soviet ideology, until the last years of the Soviet. This rhetoric has been used extensively in their works to show that the Uzbek intellectuals were not anti-Soviet until the disintegration of the Soviets.

During the process of disintegration of the Soviet Union, this situation has reversed. Basmachi means "rebel, bandit, invader" in Uzbek language. Soviet authorities used this term to name the Turkestan people who contradicted the Soviet ideology to introduce them as humiliated, rebellious.

Unfortunately, this black propaganda of the occupant Soviet state has worked out. Even today, basmachi is called for those who resist the occupation. The word basmachi has entered different languages and it is now being used in researches belonging to different languages as *basmacı* (Turkish), *basmachi* (English, French, Spanish, Finnish), *basmatchi*, *basmachi* (German), *басмачество*, *басмачаму* (Russian), *باسماچی* (Persian), *ال بسمات شي* (Arabic) and etceteras.

The Uzbek poets and writers begun to tell the truth of the community, which was named by the Soviet authorities as Basmachi. In fact, it is determined that some authors who criticised Basmachis in the Soviet Period had praised them in the post-Soviet period. For example, *Shukur Xolmirzaev* an important Uzbek writer, who lived between 1940 and 2006, is a very suit example for the standing of surrendering the transformation or truth experienced by Uzbek writers. Same approachment appears in the same way in Uzbek dictionaries and encyclopedias.

This policy of the Soviet Union led to a two-way deadlock among Uzbek intelligentsia. First, during the Soviet period, they wrote works in the direction of the official ideology of the regime nevertheless they did not believe the ideology. In this case creativity of authors was restricted. They constantly had to prove their loyalty to the Soviet regime. Even so, sometimes they had to spy on other Uzbek authors and their own people for the Soviet intelligence agencies. Especially they were slain or exiled during the Stalin period if they did not act so.

The second dead-lock occurred after the collapse of the Soviet Union. How should the Uzbek literati evaluate authors, who betrayed their own people during the Soviet era? It is not possible to completely deny these people who are forced to betray their people and also not possible to people whose creativity is restricted by the regime. Anti-regime or pro-regime authors and poets constitute modern Uzbek literature. Those who are supporters of the Soviet regime have valuable works they bring to the extent that the regime allows. Therefore, Uzbek literati have to live with this problematic past.

On the other hand, writers who saw both the Soviet and the post-Soviet era are now praising the people they have blackened in the past. This situation creates a contradiction in the writings of such writers. In this article, Shukur Xolmirzaev, well-known Uzbek story and novel writer, and Erkin Vohidov, a prominent poet of modern Uzbek literature, are given as examples.

This dilemma, which Uzbek literati live in, still continues. Even though nearly a hundred years have passed, the life of the grandfathers who resisted to the Russian occupation has been brought to life by literary figures even today.

On the other hand, in the Soviet era, many people, with a slight suspicion, were called *basmachi* and subjected to sanctions, claiming that they were anti-regime. Even those who were affiliated to the Soviet ideology and exhibited it with their writings could have been killed by the Soviet regime. For example, as the *Xolyor Abdurkarim og'li*, who even praised the Soviet order in his epic *Amir Qachdi* was killed by the regime in 1937. All these events still continue to have significant effects in the minds of Uzbek intellectuals.

In this paper, different kind of examples will be given in order to show the evolution of the approachment to the *Basmachi* term in the works of Uzbek poets and writers.